

عبدالكافی بن ابی البركات

پردازنده اسکندرنامه

بهر روز ایمانی*



محرّر اسکندرنامه (چاپ زنده یاد استاد افشار، تهران: سخن، ۱۳۸۶) در جایی از نسخه خود — که به تناقضات نساخان بی رسم جاهل در روایت اسکندرنامه اشاره کرده — گفته است: ... و این تناقضی سخت مجهول است و از نساخان بی رسم جاهل افتاده است و علی الجملة محرّر این کتاب که این نسخه از آن نقل کرده ایم عبدالكافی ابن ابی البركات مبالغی نسخه ها مطالعه کرد. در همه، این حکایت برین منوال نوشته بود و نسخه اصل که در دارالکتب جامع بن بازار نهاده است، همچنین یافت.^۱

با توجه به این عبارات، استاد افشار، جمع آورنده و تحریرکننده نخستین اسکندرنامه را همان عبدالكافی ابن ابی البركات دانسته است.

این کتاب، قصه اسکندر است و منشأ اصلی آن روایت کالیستنس دروغین تواند بود که با چند مرحله ترجمه شدن، از زبانی به زبانی، و کتابت شدن از دستی به دستی، به جمع آورنده، محرّر یا مصنف روایت کنونی رسیده بوده است و اگر نسخه، نسخه ای باشد که همو کاتب هم باشد، باید گفت که طبق نوشته صفحه ۴۱۶ (چاپ کنونی)^۲ — اگرچه عبارتش روشنی و تصریح ندارد — نامش عبدالكافی ابن ابی البركات بوده است.^۳

مرحوم مینوی بر آن است که: «عبدالكافی ابن ابی البركات، نام نویسنده این نسخه نیست، محرّر نسخه ای بوده است که نسخه خطی موجود [اسکندرنامه، چاپ استاد افشار] از روی آن نقل شده است.»^۴

در اینجا با دو مسئله مواجهیم:

آنجا که در اسکندرنامه آمده: «و علی الجملة، محرّر این کتاب

که این نسخه از آن نقل کردیم عبدالكافی ابن ابی البركات مبالغی نسخه ها مطالعه کرد ...» آیا عبدالكافی ابن ابی البركات، همان محرّر کتاب است؟ یا محرّر کتاب کس دیگر است و نسختی که او فراهم آورده، منقول از روایت نسخه عبدالكافی ابن ابی البركات بوده است؟ چنان که استاد افشار نیز اشارت کرده اند، عبارت مذکور، چندان مصرّح و روشن نیست و به همین دلیل، مینوی، نسخه اسکندرنامه را منقول از روایت و نسخه عبدالكافی ابن ابی البركات دانسته است.

به هر حال، اسکندرنامه چه روایت عبدالكافی باشد و چه مسطور از نقل او، کهنه کتابی است که آغازش افتاده، و اگر دیباچه اش ساقط نشده بود، احتمالاً می توانستیم از راوی قصه، ردّ قلمی و قلمی در آن پیدا کنیم.

۲. در کتاب، ص ۴۲۹ آمده که درست نیست.

۱. اسکندرنامه، ص ۴۱۶.

۴. همان، حاشیه ص ۳۹.

* پژوهشگر متون کهن ادبی.

۳. اسکندرنامه، ص ۳۷.

مرحوم ملک الشعرا بهار که دستنویس اسکندرنامه را مطالعه کرده بوده، نوشته است که «رسم الخط کتاب می نمایاند که کتاب نیز از قرن ششم دیرتر استنساخ نشده است.» «همچنین او با توجه به ساختار زبانی و بیانی اثر، از جمله وجود اصطلاحات و لغات کهنه، آورده: «... کتاب قدیم نیست و از کتب قرن ششم یا اواخر قرن پنجم است.»^۵

استاد افشار از عبدالکافی ابن ابی البرکات، نشانی نیافته است، لذا درباره او سخن نگفته. ما در این گفتار، احتمالاً تی را درباره این شخص ارائه کرده ایم که اگر مقرون به صواب باشد، هم تاریخ تحریر اسکندرنامه مشخص می شود و هم هویت محرر و مدون آن.

در سلسله کاتبان سده ۶ ق، فردی است با نام و نسب عبدالکافی ابن ابی البرکات ابن ابی الغنائم ابن کافی ظفر، که دو اثر به خط و کتابت او موجود است:

۱. ذخیره خوارزمشاهی، دستنویس شماره ۵۱۵۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران که به خط نسخ در سال ۵۸۲ ق در همدان کتابت کرده و با وجود اصالت نسخه، مرحوم دانش پژوه، آن را کتابت سده ۷ - ۸ ق و ساختگی انگاشته است.^۶ ترقیمه عبدالکافی بر این دستنویس، چنین است:

... تمّ الكتاب ... بحمدالله و حسن توفيقه و فرغ منه كاتبه يوم الجمعة السابع عشر شهر شوال سنة اثني و ثمانين و خمس مائة و حسبنا الله و نعم المعين، نعم المولى و نعم النصير، كتبه الداعي الفقير المحتاج الى رحمة الله تعالى عبدالکافی بن ابی البرکات بن ابی الغنائم بن ظفر ببلدة همدان.^۷

۲. ترجمه شرف النبی ابوسعید خرگوشی (د. ۴۰۶ یا ۴۰۷ ق) به قلم نجم الدین محمود بن علی راوندی (سده ۶ ق)، دستنویس شماره ۲۲۲ کتابخانه اسعد افندی، که به سال ۵۹۹ ق در همدان کتابت کرده است:^۸

... تمّ الكتاب بحمدالله و منه و فرغ منه كاتبه عبدالکافی بن ابی البرکات بن ابی الغنائم بن کافی ظفر فی اواخر شهر

شوال سنة تسعة و تسعين و خمسمائة بمدينة همدان.^۹ با استناد به ترقیمه نسخه شرف النبی می توان دریافت که عبدالکافی ابن ابی الغنائم ابن ... تا سال ۵۹۹ ق زنده بوده و احتمالاً سال هایی از سده ۷ ق را نیز درک کرده است.

جدّ عبدالکافی، یعنی ابی الغنائم، فرزند کافی ظفر همدانی،^{۱۰} سراینده نامور سده ۵ - ۶ ق است و موفق الدین لقب او بوده. ابورجای قمی در ذیل نفثة المصدور از او و برادرش اوحدالدین ابوالعشایر یاد کرده و مرّوت و کرامت آنها را در حق اهل فضل ستوده است.^{۱۱} با توجه به این که خاندان کافی ظفر الدین همدانی به علم و فضیلت مشهور بودند، بعید نیست که پردازنده اسکندرنامه (چاپ استاد افشار) همین عبدالکافی ابن ابی البرکات ابن ابی الغنائم ابن کافی ظفر باشد که از رجال سده ۶ ق بوده و احتمالاً سال هایی از سده ۷ ق را نیز زیسته است.

منابع:

- اسکندرنامه (پراخته میان قرون ششم / هشتم): جمع آورنده و تحریر کننده نخستین: عبدالکافی ابن ابی البرکات، به کوشش ایرج افشار، تهران: چشمه، ۱۳۸۷.
- ذخیره خوارزمشاهی، سید اسماعیل جرجانی، دستنویس شماره ۵۱۵۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- ذیل نفثة المصدور، ابورجای قمی، به کوشش سیدحسین مدرّسی طباطبایی، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸.
- سبک شناسی، ملک الشعراء بهار، چاپ ششم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰.
- شرف النبی و معجزاته، ترجمه نجم الدین محمود راوندی، با تصحیح و تحشیه محمد روشن و سید حسین رضوی برقی، قم: سلسله، ۱۳۸۵.
- فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، محمدتقی دانش پژوه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱۵، ۱۳۴۵.

۵. سبک شناسی، ج ۲، ص ۱۴۸.
 ۶. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۵، ص ۴۱۲۹. برگ هایی از این نسخه نونویس است و احتمالاً مرحوم دانش پژوه با توجه به این برگ های نونویس، نسخه را نسخ سده ۷ - ۸ ق دانسته است.
 ۷. ذخیره خوارزمشاهی، ص ۹۱۶.
 ۸. درباره او، نک: «تویافته هایی درباره کافی ظفر همدانی»، بهروز ایمانی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۶۰، بهار - تابستان ۱۳۸۸، شماره ۱۸۹، صص ۱۵۵ - ۱۷۲.
 ۹. همان، ص ۴۷۰.
 ۱۰. شرف النبی و معجزاته، ص ۲۰.
 ۱۱. نک: ذیل نفثة المصدور، صص ۲۴۹ - ۲۵۱.